

Sytuacja demograficzna Polesia Lubelskiego jako skutek i przyczyna marginalizacji regionu

Małgorzata Flaga, Krzysztof Łoboda

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

Streszczenie

W artykule przedstawiono tendencje przemian demograficznych dokonujących się na przełomie XX i XXI w. na terenie Polesia Lubelskiego. W oparciu o analizy danych statystycznych zostały ukazane zmiany zaludnienia, przyrostu naturalnego i migracji w ujęciu ogólnym, jak również w przekroju miast i wsi. Zaakcentowano główne cechy współczesnej struktury płci i wieku mieszkańców regionu. Ponadto, zwrócono uwagę na przestrzenne zróżnicowanie procesów i zjawisk demograficznych w poleskich miastach i gminach. Współczesne przemiany ludnościowe na Polesiu zostały zaprezentowane na tle czasów powojennych. Obecna sytuacja jest bowiem wynikiem wieloletnich niekorzystnych procesów demograficznych, społecznych i gospodarczych w regionie. Dodatkowo, zwrócono uwagę na możliwe dalsze konsekwencje zachodzących aktualnie zmian w zakresie rozwoju demograficznego.

Wstęp

Polesie Lubelskie, zajmujące część województwa lubelskiego współtworzy tzw. „ścianę wschodnią”, która na tle całego kraju jest postrzegana jako obszar o niskim poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego. Ze względu na położenie na wschodnich rubieżach Polski oraz miejscowe przyrodnicze uwarunkowania gospodarki, Polesie należało i nadal należy do regionów niedoinwestowanych i marginalizowanych. Konsekwencją tego jest bardzo słaby poziom uprzemysłowienia, dominacja rolnictwa ekstensywnego, niewielki stopień urbanizacji oraz słabo rozwinięta infrastruktura techniczna i społeczna. Współcześnie, dodatkową przyczyną niekorzystnej sytuacji gospodarczej Polesia jest usytuowanie przy granicy Unii Europejskiej, która z uwagi na związane z nią obostrzenia wizowe dla mieszkańców Białorusi i Ukrainy, hamuje współpracę transgraniczną ze wschodnimi sąsiadami i rozwój regionu.

W rezultacie niesprzyjających warunków ekonomicznych na Polesiu Lubelskim wystąpiło wiele problemów w stosunkach ludnościowych. Już od lat powojennych następował stąd odpływ ludności młodej [Barwińska 1971; Miazga 1990], przez co region został uznany za wyludniający się i zagrożony depopulacją [Eberhardt 1989; Pięcek 2007]. Emigracja ludności nasiliła się w latach 90. XX w. w związku z przemianami gospodarczymi w Polsce i gwałtownym pogorszeniem sytuacji ekonomicznej w województwie lubelskim. Do spadku zaludnienia przyczyniło się także stopniowe obniżanie przyrostu naturalnego, który na początku lat 2000. przekształcił się w ubytek naturalny. Skutkiem długotrwałych, a przy tym selektywnych migracji z terenów wiejskich jest obecnie deformacja struktury płci i wieku mieszkańców, przejawiająca się znacznym odsetkiem osób w najstarszych grupach wieku oraz wyraźnie zmniejszoną liczbą kobiet w wieku produkcyjnym [Miazga 1990; Mikulec 2007; Miszczuk 1993].

W poniższym opracowaniu przedstawiono aktualną sytuację i zmiany demograficzne Polesia Lubelskiego w zakresie przyrostu rzeczywistego, ruchu naturalnego oraz migracji, traktując je przede wszystkim jako skutek wieloletniej społecznej i ekonomicznej peryferyzacji regionu. Z drugiej jednak strony, zwrócono uwagę na możliwe rezultaty wspomnianych zmian oraz ich konsekwencje dla dalszego rozwoju tego obszaru.

Rys. 1. Położenie i podział administracyjny Polesia Lubelskiego

Analizą zostało objętych 11 miast i 53 gminy wiejskie, które w całości lub w przeważającej części leżą w granicach fizyczno-geograficznego Polesia Lubelskiego (rys. 1). Zasadnicze badania obejmują lata 2000–2009. W opracowaniu znajdują się także odwołania do wcześniejszych okresów: socjalistycznego oraz transformacji ustrojowej. Podstawę do analiz sytuacji ludnościowej na Polesiu stanowią dane statystyczne dostępne w Banku Danych Regionalnych Urzędu Statystycznego w Lublinie.

1. Współczesny stan i rozmieszczenie ludności

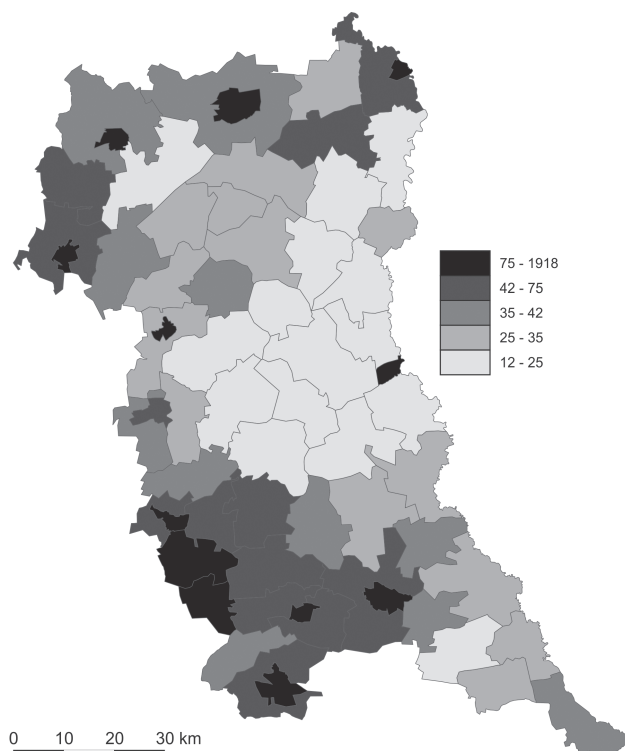
W 2009 r. Polesie zamieszkiwało 514,9 tys. osób, z czego 54% przypadło na tereny wiejskie, zaś 46% na miasta. Odsetek ludności miejskiej spada jednak wyraźnie, gdy w analizach uwzględnimy jedynie trzy typowe miasta poleskie: Ostrow Lubelski, Parczew i Włodawę, a pominiemy ośrodki położone na obrzeżach regionu. Wówczas, ludność miejska stanowi zaledwie 5% ogółu mieszkańców Polesia, co wskazuje na wiejski charakter regionu.

Jako obszar o mało korzystnych warunkach rozwoju rolnictwa oraz przemysłu, a tym samym słabych podstawach dla życia ludności, Polesie już od czasu zaborów należało do terenów o bardzo niskiej gęstości zaludnienia, ok. 40–60 osób/km² [Olczak i Tazbirowa 2006]. Wieloletni powojenny odpływ ludności ze wsi spowodował, że obecnie jest to jeden z najsłabiej zaludnionych regionów Polski. Średnia gęstość zaludnienia w poleskich gminach wiejskich wynosiła w 2009 r. zaledwie 38 osób/km².

Najsłabiej zaludnione gminy, gdzie na 1 km² przypada mniej niż 30 osób tworzą rozległy obszar w środkowej części Polesia (rys. 2). Są to tereny podmokłe, o niedogodnych warunkach dla

gospodarowania człowieka, za to cenne pod względem przyrodniczym i objęte ochroną. W niektórych gminach, np. Sosnowicy, Starym Brusie i Wyrykach gęstość zaludnienia dochodzi zaledwie do kilkunastu osób na km².

Stosunkowo puste centrum Polesia otacza pas gmin o gęstości zaludnienia, która przekracza niekiedy 50 osób na km². W pasie tym znajduje się także większość poleskich miast, zlokalizowanych przy głównych szlakach komunikacyjnych obiegających Polesie. Taka lokalizacja ośrodków miejskich wzmacnia wewnętrzne kontrasty zaludnienia w regionie. Najwyższą gęstość zaludnienia, powyżej 1 tys. osób na km² posiadają były miasta wojewódzkie: Biała Podlaska i Chełm oraz położone przy granicy Polesia: Łęczna i Parczew.

Rys. 2. Gęstość zaludnienia na Polesiu Lubelskim w 2009 r. (w osobach/km²)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych dostępnych na www.stat.gov.pl (dotyczy również pozostałych rysunków i tabel zamieszczonych w artykule)

2. Przebieg zmian zaludnienia

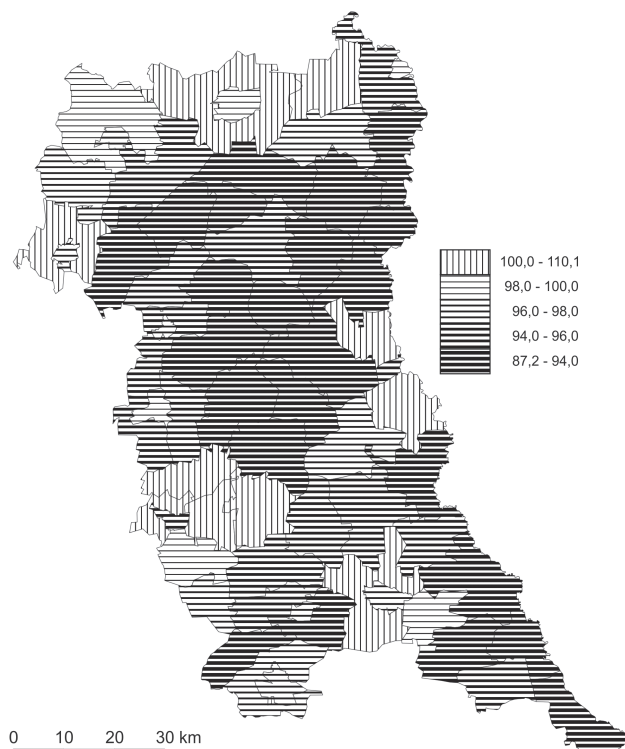
Cechą lat 2000. był stały spadek liczby ludności Polesia, zarówno w miastach, jak i na wsi. Ogólne zaludnienie regionu w okresie 2000–2009 zmniejszyło się o 13 tys. osób, tj. 2,5%. Charakterystyczny jednak był fakt, że obszary wiejskie Polesia podlegały wyludnianiu już od lat powojennych, natomiast w miastach tendencje spadku liczby ludności pojawiły się dopiero na przełomie XX i XXI w.

Pierwszy regres zaludnienia rozpoczął się w poleskich gminach w latach 50. XX w. w związku z industrializacją i odpływem ludności do miast. Depopulacja następowała na coraz większym obszarze, tak, iż pod koniec lat 70. dotyczyła już prawie całości terenów wiejskich Polesia. Procesy wyludniania osłabły w latach 80. ze względu na kryzys gospodarczy w kraju i mniejsze migracje do miast. Tempo spadków zaludnienia ponownie wzrosło pod koniec ubiegłego wieku i objęło początek obecnego stulecia [Flaga i inni 2010]. Ostatecznie, zaludnienie na wsi w okresie 1960–2009 zmniejszyło się o 102 tys. osób (23%), z czego w ostatniej dekadzie o 8,5 tys. (3%).

W latach 2000. nastąpił również początek spadku liczby ludności w miastach regionu, który do roku 2009 objął wszystkie ośrodki miejskie i wyniósł ok. 5 tys. osób, tj. 2%. Dla porównania z terenami wiejskimi, w latach 1960–2000 zaludnienie poleskich miast zwiększyło się o 140 tys. osób, a więc o ponad 100%.

Od roku 2000 szczególnie duże spadki liczby ludności miały miejsce w centralnej i pld.-wsch. części Polesia, na terenach znacznie oddalonych od ośrodków miejskich lub też położonych przy

granicy państwowej (rys. 3). Największy regres, przekraczający 11%, wystąpił m.in. w Podedwórzcu, Dubience oraz Sosnówce. Z kolei w pewnych gminach w sąsiedztwie poleskich miast liczba mieszkańców wzrosła. Te korzystne zmiany należy tłumaczyć procesami suburbanizacji, którym podlegają współcześnie obszary wiejskie otaczające duże miasta, takie jak: Chełm Biała Podlaska i Włodawa. Natomiast rozwój demograficzny gmin w pobliżu Łęcznej wynikał z napływu ludności, związanego z funkcjonowaniem kopalni węgla kamiennego w Bogdanie na terenie gminy Puchaczów.

Rys. 3. Zmiany zaludnienia na obszarze Polesia w latach 2000–2009 (w %)

3. Struktura demograficzna ludności

Tereny wiejskie Polesia charakteryzują się obecnie jedną z najstarszych społeczności w Polsce. W 2009 r. udział osób powyżej 65 roku życia w ogólnej liczbie ludności wynosił na poleskiej wsi 18,9%, podczas gdy na obszarach wiejskich w Polsce było to przeciętnie 13,5%. Do takiego stanu przyczyniła się długotrwała powojenna emigracja młodych mieszkańców z poleskich wsi do miast oraz innych części kraju. Nie bez znaczenia była także stopniowa poprawa warunków bytowych na wsi w latach 90., dzięki czemu uległa wydłużeniu przeciętna długość trwania życia. Obecnie, starzenie się ludności Polesia dokonuje się przede wszystkim poprzez zmniejszenie udziału osób w wieku przedprodukcyjnym, w wyniku ograniczenia liczby urodzeń. Dotyczy to zwłaszcza miast.

W okresie 2000–2009 nastąpiło niewielkie zmniejszenie udziału osób z najmłodszej grupy wieku w ogólnej liczbie ludności (tab. 1). W miastach Polesia pomniejszył się także udział osób w wieku produkcyjnym, co częściowo było rezultatem osłabienia napływu młodych osób ze wsi, a ponadto wynikało z przenoszenia się ludności miast na tereny podmiejskie. Tendencją godną uwagi stał się spadek udziału osób w wieku poprodukcyjnym w ogólnej liczbie mieszkańców Polesia, który dotyczył jednakże tylko terenów wiejskich.

Badając obszar Polesia pod kątem zasobów ludności zdolnej do pracy można stwierdzić, że najlepszą sytuację w tym zakresie mają gminy głównie w jego północnej części, takie jak Biała Podlaska, Drelów, Międzyrzec Podlaski, i Zalesie. Charakteryzują się one dużą liczebnością grupy przedprodukcyjnej i w stosunkowo małym stopniu są obciążone utrzymaniem osób w wieku poprodukcyjnym (rys. 4A i B).

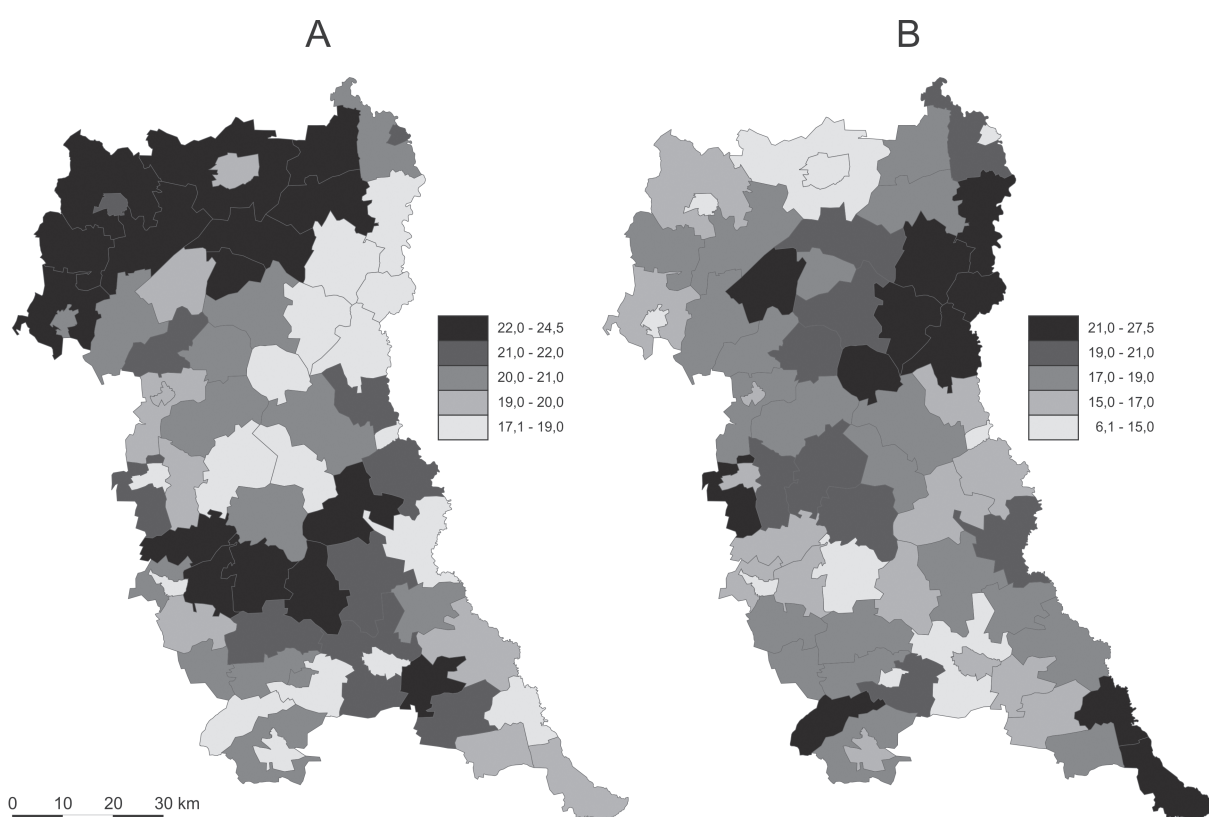
Pod względem udziału osób w wieku poprodukcyjnym, wyjątkowo niekorzystną sytuację miały gminy leżące w północno-wschodniej części Polesia (rys. 4B). W kilku z nich (Hanna, Kodeń, Po-

Tab. 1. Ludność Polesia wg grup wieku w latach 2000 i 2009

Rok	Udział ludności w wieku w ogóle ludności w %								
	przedprodukcyjnym			produkcyjnym			poprodukcyjnym		
	ogółem	miasto	wieś	ogółem	miasto	wieś	ogółem	miasto	wieś
2000	21,41	21,09	21,48	60,30	67,18	58,87	18,28	11,73	19,64
2009	20,53	19,53	20,73	61,53	66,52	60,50	17,94	13,95	18,77

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych ze stron www.stat.gov.pl

dedwórze, Sławatycze) odsetek mieszkańców w tym przedziale wieku przekraczał 20%, natomiast w dwóch: Sosnowce i Tucznie — nawet 25%. Ponadto, wysokim odsetkiem ludności w wieku poprodukcyjnym odznaczały się też inne gminy wiejskie: Ostrów Lubelski oraz Dubienka, Horodło i Łopiennik Górny w południowej części Polesia. Gminy te charakteryzowały się jednocześnie najniższym w skali regionu udziałem osób w wieku przedprodukcyjnym.

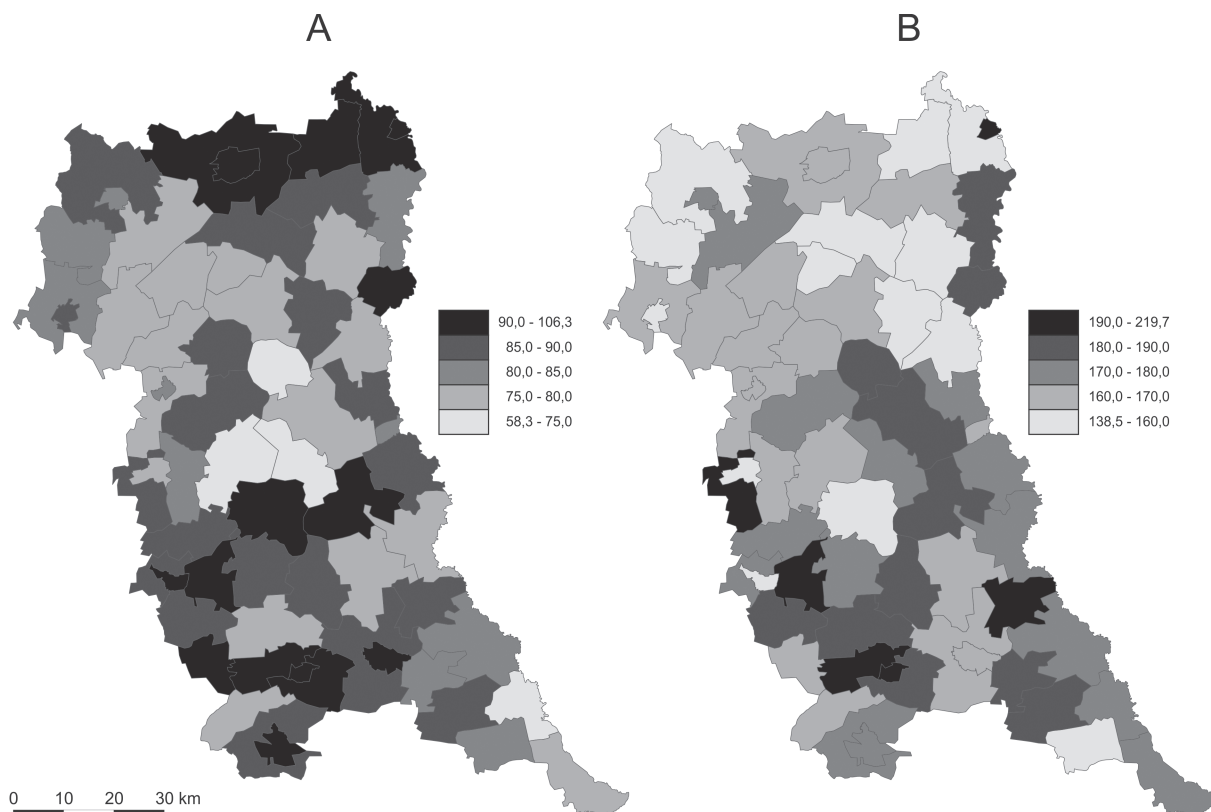

Rys. 4. Udział osób w wieku przed- (A) oraz poprodukcyjnym (B) w ogóle ludności Polesia w 2009 r., w %

Odływ ludności z Polesia miał selektywny charakter i powodował zmiany struktury płci. Ogólny współczynnik feminizacji w regionie, który w 2009 r. wyniósł 103 kobiety na 100 mężczyzn był niższy aniżeli przeciętnie w województwie lubelskim i w Polsce (107). Generalnie, większa przewaga kobiet nad mężczyznami zaznaczała się w miastach Polesia (107 kobiet na 100 mężczyzn), zaś na wsi była nieznaczna (102). Dobite różnice i zaburzone proporcje płci pojawiają się dopiero w poszczególnych grupach wieku.

Dla procesów reprodukcji ludności najistotniejsze jest zachowanie właściwych proporcji pomiędzy płciami w przedziale wieku matrymonialnego. Tymczasem na Polesiu obserwuje się duży niedobór kobiet w wieku 25–34 lata (rys. 5A), spowodowany ich intensywną współczesną emigracją. W 2009 r. tylko w jednej gminie Polesia — Puchaczowie — współczynnik feminizacji w tym przedziale wieku był wyższy od 100. W kilkunastu gminach Polesia, które odznaczały się wysokim ujemnym bilansem migracyjnym kobiet, na 100 mężczyzn przypadało poniżej 80 kobiet, zaś w kilku — mniej niż 75 kobiet. Były to tereny położone głównie w środkowej i środkowo-zachodniej

części regionu, m.in.: Drelów, Podedwórze i Sosnowica, jak również przygraniczne gminy Dubienka i Horodło.

Rys. 5. Liczba kobiet na 100 mężczyzn w wieku 25–34 lata (A) oraz powyżej 65 lat (B) na obszarze Polesia w 2009 r.

Warto także zwrócić uwagę na niezwykle wysokie wskaźniki feminizacji w grupie wieku powyżej 65 lat (rys. 5B). W licznych gminach w środkowej i południowej części Polesia na 100 mężczyzn w tym wieku przypadało ponad 180 kobiet, a w przypadku Rejowca Fabrycznego i Rudy-Huty nawet ponad 200. W tym miejscu trzeba wspomnieć o zjawisku nadumieralności mężczyzn, które w województwie lubelskim jest szczególnie silne. W 1999 r. w miastach województwa poziom umieralności mężczyzn przewyższał wskaźnik dla kobiet o ok. 87%, natomiast na obszarach wiejskich był on ponad dwukrotnie wyższy [Stępień 2001].

4. Ruch naturalny

Poziom urodzeń jest zazwyczaj warunkowany dwoma zasadniczymi zjawiskami: liczbą zawieranych małżeństw oraz dzietnością kobiet. W latach 2000. na Polesiu, nastąpiło wyraźne odwrócenie dotychczasowych trendów zmniejszenia liczby zawieranych związków małżeńskich. Spadki zostały zainicjowane przez przemiany społeczno-gospodarcze lat 90. i występowały przez całą ówczesną dekadę. Sytuacja zmieniła się z początkiem bieżącego stulecia i w okresie 2002–2009 liczba małżeństw wzrosła na Polesiu prawie dwukrotnie. Wprawdzie zdecydowanie więcej małżeństw zarejestrowano na terenach wiejskich, jednak ich natężenie w przeliczeniu na 1000 mieszkańców było większe w miastach.

Współczynnik dzietności w Polsce systematycznie malał od początku lat 90. i w 2009 r. był taki sam dla kraju i Lubelszczyzny (1,4), nie zapewniając tym samym prostej reprodukcji ludności. Tradycyjnie, nieco wyższą wartość dzietności notowano na obszarach wiejskich aniżeli w miastach.

Pomimo stopniowego wzrostu liczby małżeństw w latach 2000., liczba urodzeń na Polesiu uległa w tym czasie niewielkiemu pomniejszeniu z 5800 w 2000 r. do ok. 5700 osób w 2009 r. Był to rezultat corocznych wahań, ale z tendencją wzrostową poziomu urodzeń w miastach oraz znacznie bardziej wyraźnego obniżenia na terenach wiejskich. Podobnym zmianom podlegały w latach

2000–2009 współczynniki urodzeń, które dla większej reprezentatywności zostały policzone jako średnie dla okresów trzyletnich (por. tab. 2).

Tab. 2. Średnie trzyletnie wartości współczynnika urodzeń, zgonów i przyrostu naturalnego na Polesiu w latach 2000–2002 oraz 2007–2009 (w ‰)

Lata	Współczynnik urodzeń			Współczynnik zgonów			Współczynnik przyrostu naturalnego		
	ogółem	miasta	obszary wiejskie	ogółem	miasta	obszary wiejskie	ogółem	miasta	obszary wiejskie
2000–2002	10,6	9,4	9,0	12,2	8,4	13,0	–1,6	0,9	–2,2
2007–2009	10,6	10,4	8,8	12,6	8,9	13,3	–1,9	1,5	–2,6

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych ze stron www.stat.gov.pl

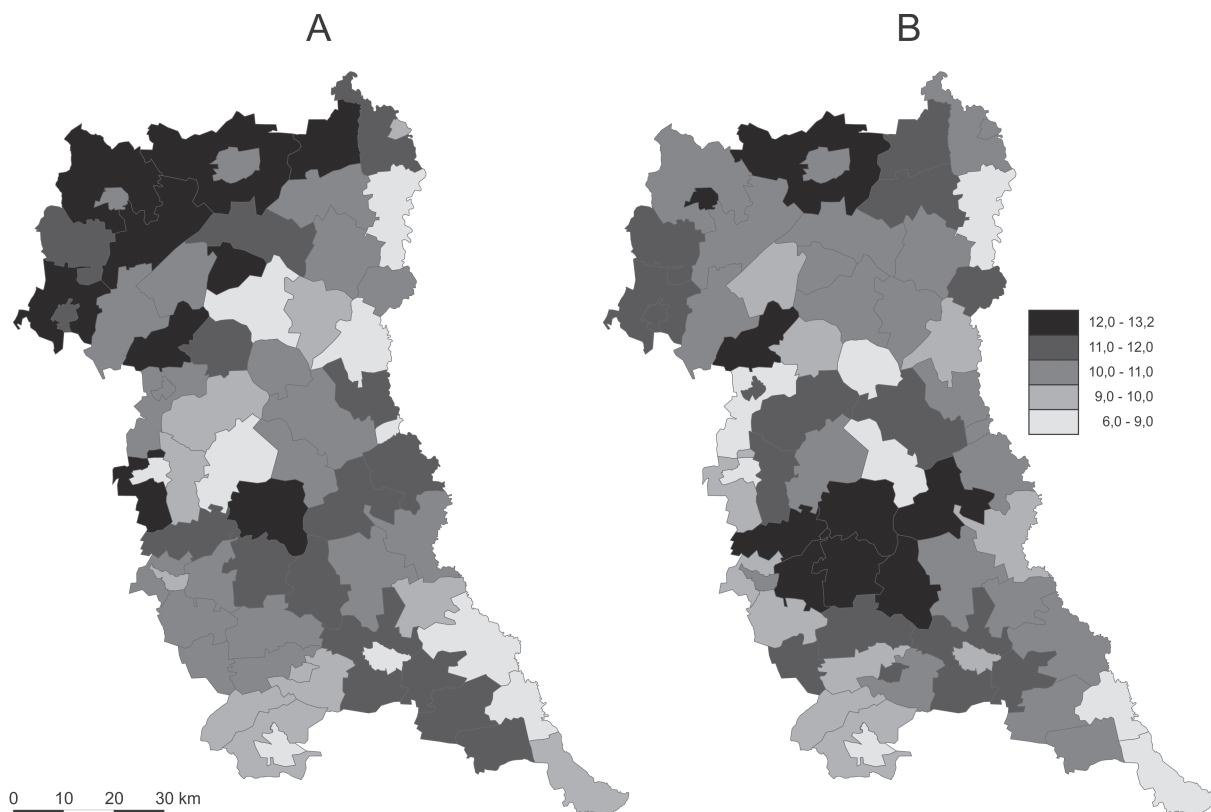
Średni współczynnik urodzeń na Polesiu utrzymał się na podobnym poziomie 10,6‰ na początku i pod koniec badanego okresu. Można przy okazji podkreślić, że o ile w miastach Polesia współczynnik urodzeń był zbliżony do wartości przeciętnej dla województwa lubelskiego (10,7‰ w 2009 r.), to poleska wieś wyraźnie odbiegała na niekorzyść od terenów wiejskich Lubelszczyzny, na których współczynnik ten wynosił 10,5‰.

W latach 2000–2002 i 2007–2009 nastąpiły pewne zmiany w przestrzennym zróżnicowaniu współczynnika urodzeń w regionie (rys. 6A i B). Przede wszystkim zaniknął wyraźny obszar w północnej części Polesia, utworzony przez gminy o najwyższych współczynnikach urodzeń. Ta część województwa lubelskiego była tradycyjnie postrzegana jako „młoda demograficznie” i dotychczas charakteryzowała się wysokim poziomem urodzeń [Flaga i inni 2010]. O ile jednak na początku ubiegłej dekady 5 gmin wiejskich z tego obszaru posiadało bardzo wysoką w skali regionu stopę urodzeń, to pod koniec tego okresu już tylko jedna z nich — Biała Podlaska. Natomiast nowy obszar o najkorzystniejszej sytuacji w zakresie urodzeń powstał w środkowej części Polesia i utworzyło go 6 gmin położonych między Łęczną a Włodawą. Ponadto, w kilku innych gminach w centrum regionu współczynniki urodzeń również uległy poprawie.

Na terenach Polesia występuje wyraźna zależność pomiędzy liczbą urodzeń a strukturą płci i wieku ludności (por. rys. 6B oraz 4A i 5B). Współczesna struktura demograficzna, z jednej strony jest wynikiem dawnych przemieszczeń mieszkańców, które spowodowały starość demograficzną pewnych obszarów. Z drugiej strony, kształtuje się ona pod wpływem współczesnych migracji ludzi, w których uczestniczą przede wszystkim ludzie młodzi. Dlatego terenami o najwyższych współczynnikach urodzeń są te gminy wiejskie, które mają dodatnie saldo migracji, leżące w sąsiedztwie Łęcznej oraz Biała Podlaska. Natomiast gminy o najniższej stopie urodzeń to zazwyczaj te, z których w przeszłości oraz obecnie następuje intensywny odpływ ludności. Przykładem jest tu Dubienka, Horodło i Podedwórze.

Ogólna liczba zgonów na Polesiu utrzymywała się w latach 2000–2009 na stałym poziomie. Sytuację tę można tłumaczyć pozytywnymi zjawiskami demograficznymi, jakie pojawiły się na Lubelszczyźnie już w latach 90., a ich skutki były widoczne szczególnie na terenach wiejskich. Wynikały one z poprawy warunków życia, dostępu do usług medycznych oraz wzrostu poziomu edukacji i świadomości medycznej matek w Polsce. Dzięki temu nastąpił wzrost przeciętnej długości trwania życia ludzi oraz zmniejszyła się śmiertelność niemowląt [Potrykowska 2007]. W 2006 r. średnia długość życia mężczyzn w województwie lubelskim wynosiła 70,3 roku i była o ponad 3 lata dłuższa niż w 1990 r. Natomiast przeciętne trwanie życia kobiet wzrosło o ok. 4 lata i w 2006 r. wynosiło ono 80,2 roku. Bardzo znacząco poprawiły się wskaźniki umieralności niemowląt. O ile w 1990 r. na 1000 urodzonych dzieci umierało ich przeciętnie 17 w miastach i 20 na wsi, to w 2006 r. było to tylko 6.

Współczynnik zgonów na Polesiu w latach 2000. miał wartość ponad 12‰. W związku z wahaniami bezwzględnej liczby zgonów, jak również zmieniającą się liczbą ludności, współczynniki zgonów nieznacznie wzrosły w porównywanych okresach (tab. 2).

Rys. 6. Średnie trzyletnie współczynniki urodzeń na obszarze Polesia w latach 2000–2002 (A) i 2007–2009 (B), w ‰

W ujęciu przestrzennym, wysokie wartości współczynnika zgonów na Polesiu wyraźnie nawiązują do dużego odsetka ludności w najstarszych grupach wieku (por. rys. 4B i 7B). Do takich gmin należały przede wszystkim obszary przygraniczne, m. in. Dubienka, Hanna, Kodeń i Sławatycze. Dodatkowo, w niektórych z nich, współczynnik zgonów pogorszył się w poprzedniej dekadzie i ostatecznie przekraczał 16‰ (por. rys. 7A i B).

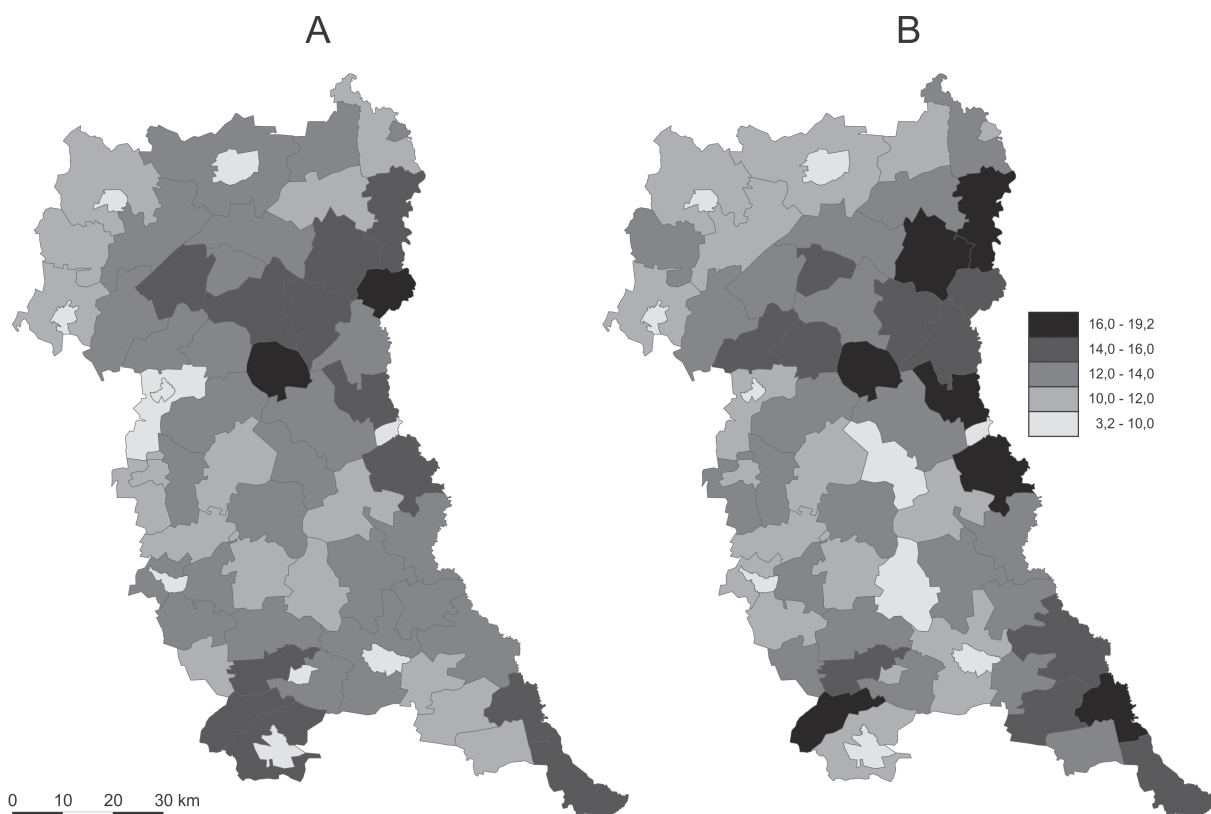
Najniższe współczynniki zgonów notowane były w większości miast Polesia. Korzystną sytuację pod tym względem miały także najczęściej otaczające je gminy wiejskie. Tak było w przypadku Białej Podlaskiej, Międzyrzecza Podlaskiego oraz Łęcznej. Poza tym, że obszary te miały stosunkowo niskie współczynniki zgonów, to dodatkowo nastąpiło ich obniżenie, dzięki następującemu w ostatnich latach odmładzaniu struktury wieku.

Przyrost naturalny na Polesiu podlegał dużym wahaniom w latach 2000., od wartości 110 osób na początku dekady, poprzez ubytek naturalny 416 osób w 2002 r. do ponownego przyrostu 55 osób w 2009 r. Był to głównie rezultat stałego ubytku naturalnego na terenach wiejskich, który nie był równoważony przyrostem naturalnym w miastach. Pomimo tego, że w miastach Polesia współczynnik przyrostu naturalnego wzrósł do 1,5‰ w latach 2007–2009, to jednak pogłębił się ubytek naturalny na obszarach wiejskich, do –2,6‰. W związku z tym pogorszył się także średni współczynnik ubytku naturalnego dla całego regionu, który wyniósł –1,9‰ (por. tab. 2). Przy takich wartościach współczynników, sytuacja Polesia w zakresie przyrostu naturalnego była niekorzystna na tle województwa.

Wprawdzie stopa przyrostu naturalnego ludności miejskiej Polesia nie odbiegała szczególnie od przeciętnej stopy w miastach Lubelszczyzny (1,3‰ w okresie 2007–2009), to jednak poleska wieś charakteryzowała się znacznie większym ubytkiem naturalnym w porównaniu ze współczynnikiem dla terenów wiejskich całego województwa, który wynosił 1,9‰.

W 2009 r. 7 poleskich miast oraz 4 gminy Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego posiadały dodatni współczynnik przyrostu naturalnego (rys. 8A i B). Z kolei w 3 miastach i licznej grupie gmin wiejskich wystąpił ubytek naturalny. Wśród nich uwagę zwracało kilka jednostek o szczególnie niskich współczynnikach, poniżej –6‰. Pokrywały się one z terenami o wysokim poziomie zgonów (por. rys. 7B i 8B) i były to m.in. Dubienka, Hanna, Horodło i Kodeń.

Rys. 7. Średnie trzyletnie współczynniki zgonów na obszarze Polesia w latach 2000–2002 (A) i 2007–2009 (B), w ‰

Rys. 8. Średnie trzyletnie współczynniki przyrostu naturalnego na obszarze Polesia w latach 2000–2002 (A) oraz 2007–2009 (B), w ‰

5. Migracje

Od wielu lat, tereny Polesia należą do regionów o ujemnym saldzie migracji, a w latach 2000. tendencje te wydają się nasilać. Decydujące znaczenie w ogólnym bilansie migracyjnym miały wędrówki wewnątrz krajowe ludności, które w latach 2000–2007 objęły 110 tys. osób. Odbywały się one zarówno do sąsiednich obszarów w granicach województwa, jak i do innych, lepiej rozwiniętych regionów Polski. Niewielką natomiast rolę odgrywały migracje zagraniczne, w których według oficjalnych statystyk wzięło udział 1500 osób. W wędrówkach zagranicznych uczestniczyli przede wszystkim mieszkańcy największych poleskich miast: Białej Podlaskiej, Chełma oraz Włodawy, a liczba migrujących wahała się od kilku do kilkudziesięciu osób [Flaga i inni 2010].

Ujemny bilans migracyjny na Polesiu wzrósł w latach 2000–2009 z 923 do 1449 osób. O ile jednak na początku, saldo to tworzyli w prawie 97% mieszkańcy wsi (895 osób), to pod koniec rozpatrywanego okresu, 73% (1052 osoby) przypadało na mieszkańców miast (obliczenia własne na podstawie danych dostępnych na www.stat.gov.pl). Wprawdzie migracje ze wsi do miast pozostały dominującym kierunkiem przepływów, ale jednocześnie zwiększył się odpływ ludności z miast regionu do ośrodków miejskich położonych w innych częściach kraju.

Ujemne wartości ogólnego współczynnika salda migracji nieznacznie zmalały podczas w ubiegłej dekadzie z $-3,0$ do $-2,6\%$. Odmienne były jednak jego zmiany w miastach i na wsi Polesia: współczynnik ujemnego bilansu migracyjnego ludności miejskiej wzrósł z $2,8$ do $4,7\%$, podczas, gdy na obszarach wiejskich zmniejszył się z 3 do $2,1\%$.

Rys. 9. Średnie trzyletnie współczynniki salda migracji na obszarze Polesia w latach 2000–2002 (A) i 2007–2009 (B), w ‰

Tylko w Ostrowie Lubelskim w końcu lat 2000. bilans migracji był dodatni. Wcześniej, taka sytuacja miała także miejsce w Białej Podlaskiej. Stosunkowo nie zmieniony pozostał rozkład gmin charakteryzujących się przyrostem migracyjnym ludności (por. rys. 9A i B). Do tej nielicznej grupy (19% ogółu) należały gminy leżące w sąsiedztwie miast. Dotyczyło to prawie wszystkich miast Polesia, poza Ostrowem Lubelskim, w przypadku którego, w sąsiadującej gminie saldo było ujemne oraz Krasnymstawem i Parczewem, gdzie zarówno miejscowość, jak i gmina wiejska charakteryzowały się ubytkiem migracyjnym.

Ludność napływająca do gmin okołomiejskich była zazwyczaj dwojakiego pochodzenia. W pewnej części były to osoby z innych terenów wiejskich regionu, migrujący w poszukiwaniu wyższego poziomu życia, wiążącego się z bliskością i oddziaływaniem miasta. Drugą grupę stanowili mieszkańcy miast, którzy również w celu znalezienia bardziej przyjaznych warunków życia przenosili się do pobliskich wsi i niejednokrotnie podejmowali tam działalność gospodarczą. Migracje takie następowały w ramach procesów suburbanizacji i przyjmowały różną skalę w zależności od wielkości miasta.

Z kolei gminy leżące w dalszej odległości od dużego ośrodka miejskiego i wręcz peryferyjne, charakteryzowały się wysokim ujemnym bilansem migracyjnym (rys. 10B). Jednostki o największych ubytkach migracyjnych, powyżej 6‰, tworzyły pas o przebiegu w przybliżeniu południkowym w środkowej części Polesia. Ciągnął się on od gminy Jabłoń, przez Podedwórze, Wiryki, Hańsk, do Wierzbicy, a jego przedłużeniem były na północy regionu: Kodeń i Tucza, zaś na południu: Białopole, Siennica Różana i Żmudź.

Podsumowanie

Zmiany demograficzne, dokonujące się współcześnie na większości obszarów Polesia mają regresywny charakter. Rozpatrując je z perspektywy zarówno obecnego, jak i przyszłego funkcjonowania społeczno-ekonomicznego regionu, należy je uznać za niepożądane i szkodliwe. Niekorzystna sytuacja jest obserwowana w zakresie różnych wskaźników demograficznych, począwszy od struktury płci i wieku społeczeństwa, poprzez wskaźniki ruchu naturalnego i wędrowek ludności, włącznie z obecnymi zmianami w zaludnieniu.

Negatywne zjawiska ludnościowe rozkładają się bardzo nierównomiernie w regionie, co prowadzi do wyraźnie gorszej kondycji demograficznej pewnych jego części. Tereny te są najczęściej miejscem kumulacji kilku niekorzystnych cech i ich wzajemnego oddziaływania. W ten sposób dochodzi do wewnętrznej polaryzacji zjawisk ludnościowych, a przez to marginalizacji niektórych obszarów w obrębie samego Polesia [Flaga i inni 2010]. Wyraźnie „upośledzona” jest jego centralna część, obejmująca gminy położone w znacznej odległości od stolicy województwa oraz innych dużych ośrodków miejskich. Rozwojowy charakter pod względem demograficznym mają natomiast obrzeża regionu, przede wszystkim tamtejsze miasta i otaczające je gminy wiejskie.

Zasadniczym problemem Polesia jest odpływ ludności z terenów wiejskich, spowodowany niskim poziomem rozwoju gospodarczego poleskich wsi. Migracja nie dotyczy w jednakowym stopniu wszystkich obszarów. Prowadzi to do pogłębienia już istniejących dysproporcji w gęstości zaludnienia, tworzenia „wysp” o nadmiernej lub znikomej koncentracji ludności, a przez to do nierównomiernego rozmieszczenia regionalnych i lokalnych sił wytwórczych.

Wyludnianiu się obszarów towarzyszą przemiany w strukturze demograficznej, które na terenach wiejskich Polesia są widoczne w postaci zaburzonej proporcji płci wśród osób w wieku zawierania małżeństw i znacznego odsetka ludności w wieku poprodukcyjnym. Zmniejszająca się liczba dzieci poza tym, że pogłębia starość demograficzną regionu, stwarza w przyszłości niebezpieczeństwo dla podaży siły roboczej. Z kolei przechodzenie na emeryturę licznej obecnie grupy osób w wieku produkcyjnym, w perspektywie najbliższych lat, spowoduje, że będzie malała liczba osób pracujących na rzecz niepracujących.

Innym problemem jest odpływ ludzi młodych, najlepiej wykształconych i przedsiębiorczych, który prowadzi do utraty najbardziej wartościowej części „kapitału ludzkiego”. Zjawiskiem negatywnym na Polesiu jest więc nie tylko jego wyludnianie, ale też „depopulacja strukturalna”, która z punktu widzenia funkcjonowania obszarów wiejskich, jest uważana za barierę rozwoju tego typu obszarów [Frenkel 1989].

Przyczyny i skutki procesów demograficznych na Polesiu są bardzo silnie powiązane ze sobą i niekiedy trudno jest określić, które z nich należy uznać za zjawisko pierwotne, a które za wtórne. Są one silnie uwarunkowane stanem gospodarki i funkcjonują na zasadzie sprzężenia zwrotnego: zła sytuacja ekonomiczna przyczynia się do ucieczki z regionu osób, które mogłyby stać się liderami w procesach przemian. W ten sposób negatywne zjawiska społeczne i gospodarcze ulegają utrwaleniu i pogłębieniu. Problemu tego jednak, nie da się rozwiązać w krótkiej perspektywie czasowej i tylko na poziomie regionu, ale wymaga on uwagi i długookresowej aktywnej polityki regionalnej zarówno władz państwowych, jak i samorządowych.

Literatura

- BARWIŃSKA L. (1971): *Udział ludności województwa lubelskiego w wędrówkach międzywojewódzkich*. „Annales UMCS, Sec. B”, nr 26, s. 313–348.
- EBERHARDT P. (1989): *Regiony wyludniające się w Polsce*. Prace Geograficzne, t. 148, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- FLAGA M., GORZYM-WILKOWSKI W., MOŚCIBRODA J., MYNA A. (2010): *Polesie Lubelskie. Przestrzeń społeczno-ekonomiczna*. Lublin, Zakład Geografii Ekonomicznej, Instytut Nauk o Ziemi UMCS.
- FRENKEL I. (1989): *Problem wyludniania się obszarów wiejskich w opiniach środowiska naukowego*. [w:] I. Frenkel (red.): *Opinie o wyludnianiu się wsi polskiej*, Warszawa, IRWiR PAN.
- MIAZGA M. (1990): *Wyludnianie się wsi lubelskiej. Uwarunkowania, następstwa, środki zaradcze*. Warszawa, IGiPZ PAN.
- MIKULEC A. (2007): *Analiza starzenia się ludności w polskich podregionach*. „Wiadomości Statystyczne”, nr 1, s. 62–75.
- MISZCZUK A. (1993): *Wyludnianie się wsi a rolnictwo wschodniej Lubelszczyzny*. Dokumentacja Geograficzna, t. 2, Warszawa, IGiPZ PAN.
- OLCZAK E., TAZBIROWA J. (2006): *Wielki atlas historyczny*. Warszawa, „Demart”.
- PIĘCEK B. (2007): *Wiejskie obszary wyludnienia w Polsce*. „Wiadomości Statystyczne”, nr 12, s. 34–44.
- POTRYKOWSKA A. (2007): *Przestrzenne zróżnicowanie sytuacji demograficznej w Polsce. Tendencje i perspektywy*. „Przegląd Geograficzny”, nr 79(3–4), s. 483–513.
- STĘPIEŃ C. (2001): *Terytorialne zróżnicowanie umieralności w Polsce w 1999 roku*. [w:] J.T. Kowaleski (red.): *Teraźniejszość i przyszłość demograficzna polskich regionów*. Materiały na konferencję naukową, Łódź 18–19 czerwca 2001, Łódź, „Absolwent”.